

Olga Anna Gontarska

Wyobrażenia na temat historii w ukraińskich filmach fabularnych po 1991r.

Praca doktorska napisana pod kierunkiem:

Prof. dr hab. Andrzej Nowak

Streszczenie w języku polskim

Tematem rozprawy „Wyobrażenia na temat historii w ukraińskich filmach fabularnych po 1991r.” są działania różnych podmiotów zaangażowanych w politykę wobec pamięci, które miały wpływ na powstawanie określonych filmowych reprezentacji przeszłości w niezależnej Ukrainie. Ramy temporalne wyznaczają tu wydarzenia brzegowe (upadek Związku Radzieckiego, Rewolucja Godności), jednak ze względu na specyfikę źródeł podejście do cezur czasowych jest elastyczne i dostosowane do specyfiki źródeł, jakimi są filmy fabularne. Przywołanie produkcji, których początki datuje się po wydarzeniach zimy 2013/2014 a odnoszą się do czasów po rozpadzie Związku Radzieckiego, ma na celu uchwycenie i przedstawienie pamięci o tym okresie. Filmy fabularne odnoszące się do przeszłości zostały wykorzystane jako źródła do badania debaty na temat historii w okresie, kiedy powstawały. Ważnym zagadnieniem badawczym jest pytanie o miejsce i znaczenie kinematografii w państwowej polityce historycznej. Celem jest określenie „czyją historię” prezentują analizowane filmy – dyskurs władzy, filmowców, czy innych grup zaangażowanych w ich produkcję, a więc określenie „aktorów” – przedstawicieli grup interesów. Istotne jest uchwycenie specyfiki wyodrębnianego okresu „wydłużonej (niezakończonej) transformacji” i zaprezentowanie debaty na temat przeszłości, której uczestnikami byli i są różne grupy, m.in. filmowcy. Badania objęły działania i zaniechania władz państwowych oraz innych podmiotów w odniesieniu do ukraińskiej kinematografii. Uwzględniony został aspekt finansowania produkcji, oficjalne deklaracje instytucji państwowych oraz uchwalane akty prawne mające za zadanie regulować kwestie w dziedzinie kultury. Informacje na temat relacji między władzami i środowiskiem filmowców, mechanizmów kształtowania filmowego dyskursu na temat historii, zmian narracji historycznej zostały wykorzystane do prześledzenia szeroko pojmowanej (nie tylko państwowej) polityki historycznej w badanym okresie. Praca mieści się w obszarze badań związanych z polityką historyczną (polityką pamięci), kulturą historyczną i badaniami nad transformacją (transition studies). Struktura pracy ma charakter tematyczny. Dynamika zmian filmowych wyobrażeń na temat historii w tym przypadku okazała się łatwiejsza do wychwycenia i przejrzystego zaprezentowania w obrębie danej tematyki. Chronologiczny układ wymuszałby przyjęcie założenia prześledzenia dynamiki powiązanej ze zmianami odnoszącymi się tylko do jednej z grup (np. władz państwowych). Wątpliwości wzbudzała możliwość wpisania w te ramy zmian w działaniu innych grup i nie zawsze powiązanych ze zmianą władz czynników. Szczegółowo zostały omówione aspekty metodologiczne w tym wyzwania związane z filmami fabularnymi jako źródłami oraz identyfikacją narodową obrazów filmowych. Uwzględnione zostały także specyficzne warunki socjo-ekonomiczne w Ukrainie w badanym okresie, które miały wpływ na powstawanie określonych wyobrażeń na temat przeszłości. Kolejne rozdziały poświęcone zostały takim aspektom jak: filmowe reprezentacje traum okresu radzieckiego, próby tworzenia reprezentacji historii o inkluzywnym charakterze, historia II wojny światowej i „wojna po wojnie”, doba kozacka w filmach a wreszcie retrospektywny obraz transformacji. W rozprawie uwzględnione zostały publikacje o charakterze metodologicznym autorów zagranicznych (Kracauer, Sorlin, Ferro, Rosenstone, White), a także polskich badaczy (Skotarczak, Witek, Wagner, Marszałek). Co się tyczy ukraińskiej literatury tematu wykorzystane zostały m.in. prace Łarysy Bruchoweckiej, Iryny Zubawiny, Lubomyra Hosejki

i Ołeksandra Rutkowskiego. W pracy znalazły się także odwołania do tekstów ukraińskich historyków m.in. Ołeksandra Hrycenki, Wadyma Adaduruwa, Johna Paula Himki, Heorhija Kasianowa, Serhija Płochija, Andrija Portnowa, Omeliana Pricaka i Wołodymyra Wiatrowycza, a także publikacji polskiego historyka i politologa profesora Tomasza Stryjka. W badaniach zastosowana została kontekstualizacja przedmiotu badań i samego tematu poprzez uwzględnienie różnorodnych czynników politycznych, społecznych, ekonomicznych i kulturowych. Przeanalizowane zostaną relacje między filmowymi wyobrażeniami historii terenów dzisiejszej Ukrainy i koncepcjami występującymi w historiografii. Uwzględnione zostały zarówno klasyczne filmy historyczne odwołujące się do konkretnych wydarzeń i postaci historycznych, jak i filmy kostiumowe, których fabuła rozgrywa się jedynie w „historycznych dekoracjach” epoki. Na potrzeby rozprawy przeanalizowane zostały także fabularne seriale telewizyjne i filmy przeznaczone do emisji w telewizji, których dystrybucja kinowa nie była zakładana już w momencie produkcji. Analizie została poddana debata publiczna na podstawie tekstów publicystycznych, głównie wywiadów, recenzji, informacji prasowych i komunikatów. Kwerenda objęła m.in. tytuły „branżowe” związane ze środowiskiem filmoznawców i pasjonatów kina.

W centrum zainteresowania znalazły się takie aspekty: jak źródła finansowania, scenariusz, rodzaj materiałów lub źródło informacji, które wykorzystano i wreszcie indywidualne doświadczenia, światopogląd i pamięć twórców (autora zbiorowego). Założeniem rozprawy jest zaprezentowanie przykładu praktycznego wykorzystania filmów fabularnych w badaniach historycznych, refleksja na temat wyznawań związanych z selekcją materiału, sposobem poszukiwania przydatnych do analizy historycznej elementów a także prześledzenia dostępności i możliwości wykorzystania źródeł pobocznych. Rozprawa ma na celu również zwrócenie uwagi na historycyzację czasu transformacji i wyzwania związane z badaniami historycznymi nad tym okresem szczególnie w przypadku obszaru postradzieckiego na przykładzie Ukrainy. Celem było również zweryfikowanie tezy na temat zaangażowania różnych podmiotów w tworzenie kulturowych reprezentacji historii z uwzględnieniem, ale nie ograniczając się do instytucji państwowych.

Dzięki przeprowadzonej analizie materiału zidentyfikowane zostało specyficzne ukraińskie zjawisko „Kino bez widzów”, czyli wykluczenia ukraińskich filmów historycznych z publicznej debaty o przeszłości, jako przejawu nowego typu cenzury. Filmy fabularne o historii były pozbawione roli w debacie publicznej ze względu na brak wsparcia finansowego, efektywnej dystrybucji i nowoczesnych narzędzi promocyjnych. „Kino bez widzów” stało się paradoksem ukraińskiej kultury masowej, która pozostała niszową przestrzenią ze względu na specyficzne poradzieckie warunki gospodarcze i kulturowe. Filmy historyczne, które można zidentyfikować jako ukraińskie, charakteryzowały się różnorodnością podejmowanych tematów, perspektywy historycznej i zastosowanymi środkami wyrazu. Wielki wpływ na te produkcje miało doświadczenie życia i funkcjonowania w radzieckich realiach ich twórców w przypadku filmowców ukraińskich, z drugiej strony doświadczenie emigracji w przypadku zaangażowanych podmiotów ze środowiska diaspory. Próby tworzenia nowej, filmowej narracji historycznej w Ukrainie w badanym okresie pokazują konsekwencje długotrwałego wpływu radzieckiej polityki (historycznej) i systemu a następnie realiów postradzieckich, które doprowadziły do wydłużania się okresu transformacji także w zakresie kultury. Wyzwaniem w prowadzonych badaniach okazał się głównie dostęp do źródeł filmowych i selekcja materiału (źródeł i źródeł pobocznych). Przeprowadzone badania pozwoliły zwrócić uwagę na zagadnienia, które mogą być inspiracją dla dalszego poszerzenia badań i kontynuacji. Przeanalizowana specyfika postradzieckich realiów i nieobecnych do tej pory w literaturze naukowej aspektów polityki historycznej może stanowić przedmiot badań w przypadku zjawiska transformacji w Europie Środkowej i Wschodniej. Takie badania są kluczowe dla zrozumienia aktualnej sytuacji, świadomości oraz wyobrażeń na temat historii w Europie Środkowej i Wschodniej.

Słowa kluczowe w języku polskim: polityka historyczna, filmowe reprezentacje historii, transformacja, filmy fabularne

Tytuł pracy w języku angielskim

Visions of the Past in Ukrainian feature films after 1991